

Przemysł naftowy w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944 – 1989

Praca napisana pod kierunkiem prof. dr.hab. Pawła Graty

Streszczenie

Celem pracy jest przedstawienie działalności przemysłu naftowego w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944-1989. Ten 45-letni okres funkcjonowania branży w powojennych realiach ustrojowych i ekonomicznych Polski pojałtańskiej tworzy istotne i zamknięte już ogniwo rozwoju dawnego Zachodniego Zagłębia Naftowego z czasów Galicji, a później II Rzeczypospolitej. Przedmiot badań obejmuje południowo-wschodni region dzisiejszej Polski, na który składa się obszar obecnego województwa podkarpackiego poszerzony od zachodu o powiat gorlicki z województwa małopolskiego. Powstawaniu pracy przyświecał przede wszystkim zamiar ukazania drogi rozwoju, jaką przeszedł najstarszy na ziemiach polskich region naftowy w blisko półwiecznym okresie funkcjonowania. Data początkowa chronologicznego zakresu podjętego opracowania odnosi się do momentu wznowienia działalności przemysłu naftowego w wyzwolonej części regionu, zaś rok 1989 wiąże się z rozpoczęciem procesu transformacji ustrojowej kraju. W pracy uwzględniono też umowę o zmianie granic z 15 lutego 1951 roku, gdyż miała ona bezpośredni wpływ na pozyskanie przez kopalnictwo naftowe dodatkowych złóż.

Wskazany cel oraz zakres terytorialno-czasowy rozprawy zdeterminowały jej układ problemowy i wpłynęły na ograniczenie do minimum treści dotyczących przemian politycznych i organizacji gospodarki w powojennej Polsce. Pierwszy rozdział zatytułowany *Rozwój kopalnictwa naftowego na ziemiach polskich do 1945 roku* ma charakter wprowadzenia przedstawiającego narodziny i funkcjonowanie przemysłu naftowego w Zachodnim Zagłębiu Galicji, jego rozwój w okresie dwudziestolecia międzywojennego i w czasie II wojny światowej aż do przełomu 1944 i 1945 roku, kiedy obszar Zagłębia był wyzwalany spod okupacji niemieckiej. Powstanie i rozwój przemysłu naftowego na terenie obecnej Polski południowo-wschodniej były rezultatem występowania na tym obszarze stwierdzonych od XVI wieku złóż ropy naftowej oraz różnorodnych i konsekwentnych działań przedsiębiorców galicyjskich z Ignacym Łukasiewiczem na czele w XIX wieku. Początkowo rozwój ten obejmował przede

wszystkim górnictwo naftowe, ponieważ Galicja była jedynym obszarem w monarchii austro-węgierskiej, w którym na większą skalę występowała ropa naftowa. Z czasem wzrosła też rola przemysłu rafineryjnego, choć w zakresie wielkości przerobu niewielkie galicyjskie zakłady ustępowały wyraźnie wielkim rafineriom w monarchii austro-węgierskiej.

Rozdział drugi *Wydobycie ropy naftowej w Polsce południowo-wschodniej po II wojnie światowej* dotyczy organizacji i funkcjonowania kopalnictwa naftowego. Znaczący wpływ na te kwestie miały dwa zasadnicze uwarunkowania: zniszczenia wojenne oraz duże straty osobowe i materialne, z jakimi weszły przedsiębiorstwa kopalnictwa w okres powojenny, a także przemiany polityczno-ustrojowe, upaństwowienie przemysłu i przyjęcie modelu centralnie planowej gospodarki socjalistycznej. W pierwszym podrozdziale omówiona została struktura zarządzania przemysłem naftowym w Polsce w latach 1944-1989 ze szczególnym odniesieniem do regionu południowo-wschodniego. Podrozdział drugi zawiera obszernie omówienie stanu organizacyjnego i rozwoju kopalni ropy naftowej w czterech głównych rejonach wydobywczych na tym terenie (rejon Ustrzyk i Sanoka, rejon Krosna i Jasła, rejon Gorlic oraz rejon Mielca). Kolejne dwa podrozdziały zostały poświęcone poszukiwaniu złóż na nowych terenach, a także opisowi procesów technologicznych zachodzących w kopalniach oraz postępowi technicznemu. Następną część stanowi przedstawienie rozmiarów wydobycia ropy naftowej oraz porównanie ich z produkcją w pozostałej części kraju. W osobnym podrozdziale wyodrębnione zostało zagadnienie wyników ekonomicznych kopalni ropy naftowej. Konkluzję rozdziału stanowi wniosek, że mimo podejmowania różnych działań zaradczych w opisywanym okresie nastąpił powolny spadek wydobycia surowca, a sytuacja całej branży kopalnictwa naftowego w regionie potwierdziła jej niedostosowanie do wymogów rzeczywistości gospodarczej drugiej połowy XX wieku. Świadectwem tego stał się spadek znaczenia przemysłu wydobywczego ropy naftowej Polski południowo-wschodniej w krajowym bilansie wydobycia, który ze 100% w latach 1945-1960 obniżył się do zaledwie 47% w roku 1989.

Rozdział trzeci pt. *Przemysł rafineryjny i produkcja wyrobów naftowych* obejmuje charakterystykę przemysłu rafineryjnego regionu. Przedstawiono w nim organizację zakładów rafineryjnych Polski południowo-wschodniej oraz ich odbudowę po II wojnie światowej, a także dalszy rozwój do roku 1989. W tym okresie wpływ na branżę rafineryjną miały przede wszystkim duże straty wojenne i związana z tym konieczność odbudowy zakładów, spadające wydobycie ropy naftowej w regionie, zamiany organizacyjne, niedoinwestowanie przez państwo oraz rosnąca konkurencja w postaci nowoczesnych i lepiej zlokalizowanych komunikacyjnie rafinerii w Płocku i Gdańsku. Szybka odbudowa zakładów w Gorlicach, Jasle i Jedliczu wynikała z ich znaczenia militarnego i potrzeb powojennej gospodarki. Produkcja wyro-

bów naftowych miała bowiem znaczenie przede wszystkim dla wojska, ale także dla rozwoju innych gałęzi przemysłowych. Rafinerie południowo-wschodnie zmagaly się z wieloma trudnościami, spośród których najważniejsze to niedoinwestowanie, braki technologiczne, niestabilność organizacyjna, a także problemy z dostawami ropy naftowej. Mimo to asortyment produktów naftowych wszystkich zakładów stale się poszerzał. W pozostałych podrozdzi-
łach zwrócono uwagę na procesy modernizacyjne i postęp techniczny. Omówione zostało zagadnienie przerobu ropy naftowej w trzech rafineriach południowo-wschodnich oraz porównanie ich wyników z przerobem ogólnokrajowym. Przeanalizowano również strukturę produkcji rafineryjnej oraz kwestie efektywności ekonomicznej zakładów przerobu ropy naftowej.

Rozdział czwarty *Zatrudnienie i warunki pracy* poświęcony został kwestii zatrudnienia oraz warunków pracy. Omówiono w nim rozmiary i strukturę zatrudnienia w kopalnictwach oraz rafineriach. Przedmiotem analizy stały się też warunki pracy w przemyśle naftowym, a w szczególności ogólne podstawy zatrudnienia, warunki płacowe, a także problemy aprowizacyjne (obecne zwłaszcza w pierwszych latach powojennych) i organizacyjne. Analiza stanów osobowych przedsiębiorstw naftowych pozwoliła sformułować wniosek, że wkrótce po zakończeniu II wojny światowej miał miejsce wzrost zatrudnienia powiązany z procesem odbudowy tej gałęzi przemysłu, jednak w późniejszym czasie w kopalnictwie naftowym nastąpił wyraźny regres, związany ze spadkiem wydobycia surowca. Stąd od lat 70. XX wieku można zauważyć stopniowe obniżanie poziomu zatrudnienia oraz wstrzymywanie pracy niektórych kopalń. Wpływ na ten regres miały również niskie zarobki w kopalnictwie. Z kolei w przypadku rafinerii początkowo odnotowano również spory wzrost zatrudnienia, ale w latach następnych podlegał on już dużym wahaniom. Zwiększanie zatrudnienia wynikało przede wszystkim z postępu technicznego oraz rozszerzania asortymentu produkcji. Osobną część rozdziału zajęło omówienie zabezpieczenia socjalnego pracowników kopalni oraz rafinerii, w tym m.in. zaopatrzenia materialnego, pomocy żywnościowej, wczasów pracowni-
czych, ochrony zdrowia, opieki nad dziećmi i młodzieżą, działalności kulturalno-oświatowej i sportowej oraz pomocy mieszkaniowej.

Przeprowadzone badania pozwoliły sformułować wniosek, że przemysł naftowy Polski południowo-wschodniej w omawianym okresie uległ znacznej marginalizacji, na co wpływ miały zarówno czynniki wewnętrzne (wyczerpanie złóż, nieopłacalność produkcji, zła lokalizacja rafinerii pozbawionych dostępu do ropociągów i transportu morskiego), jak i zewnętrzne (polityka gospodarcza państwa, centralizacja zarządzania, nieudane eksperymenty organizacyjne, niedoinwestowanie i brak pomysłu na dalszy rozwój). Ocena całokształtu jego

działalności i rozwoju w latach 1944-1989 nie może być pozytywna, bowiem nawet korzystne zjawiska związane z odbudową zakładów, wznowieniem produkcji, częściowym unowocześnieniem i poszerzaniem palety produktów nie były w stanie powstrzymać ani spadku wydobycia ropy w kopalniach, ani zmniejszenia znaczenia zakładów rafineryjnych. Funkcjonowanie branży w regionie należy określić jako zachowawcze i służące przede wszystkim podtrzymywaniu dotychczasowych możliwości produkcyjnych. Taki model działania nie zapewniał jednak dalszego, realnego rozwoju najstarszego polskiego zagłębia naftowego.

Bartosz Pystenki

Rzeszów, 23 marca 2022.